

Лагунова О. С.

ORCID: 0000-0002-7403-7389

кандидат історичних наук,

асистент кафедри етнології та краєзнавства

історичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

СПІВПРАЦЯ А. КРИМСЬКОГО ТА І. ФРАНКА В КОНТЕКСТІ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТЕОРІЇ МІГРАЦІЇ ФОЛЬКЛОРНИХ СЮЖЕТІВ

Ключові слова: Агатангел Кримський, Іван Франко, Вільям Александр Клоустон, фольклор, теорія міграції фольклору, казки.

У 1870-ті рр. XIX ст. в наукових колах Російської імперії зростає інтерес до питань етнології. З'явилися переклади російською мовою класиків закордонної етнології: Д. Анучін (1843–1923) переклав і редагував переклад книги Дж. Льоббока (1834–1913) “Доісторичні часи” (1876), М. Ковалевський (1851–1916) написав передмову до праці Л. Г. Моргана (1818–1881) “Давнє суспільство” (1900), Д. Коропчевський (1842–1903) переклав книгу Е. Тейлора (1832–1917) “Первісна культура” (1872) [16, с. 361]. Усі ці праці сприяли ознайомленню читачів з теорією еволюціонізму, яка виводила прогрес людської культури від простих до складних форм.

Книга англійського етнолога В. А. Клоустона “Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни”, яку частково переклали українською мовою А. Кримський та І. Франко, навпаки, стверджувала міграційну теорію, але в ширшому масштабі та в комплексному розгляді фольклорного матеріалу із Західної Європи і Близького Сходу. Нагальна потреба детально спинитися на цій ділянці співпраці двох визначних людей України полягає не лише в тому, що висвітлюється внесок А. Кримського в розвиток світової та української етнології, а й у тому, що до останнього часу співпраця І. Франка з А. Кримським у перекладі праці В. А. Клоустона, а також з інших проблем етнології не була згадана у двох працях, присвячених етнографічній та фольклорній діяльності І. Франка, – М. Ломової і Т. Рудої [12; 15]. Значним проривом у цьому питанні стали статті О. Василюк “Листування Івана Франка й Агатангела Кримського стосовно перекладу Клоустона” та передмова до перевидання у 2009 р. Інститутом сходознавства імені А. Ю. Кримського книги “В. А. Клоустон.

Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни. Переклад з англійської А. Кримського” (К., 2009) [3, с. 67–74; 9, с. 7–22].

Про значення авторитету сходознавця В. Міллера (1848–1913) у становленні А. Кримського свідчать рецензії Агатангела Юхимовича на праці Всеволода Федоровича. Агатангел Кримський розглянув питання впливу азійського фольклору на народну творчість європейських народів на прикладі праць із цієї теми свого вчителя. Стаття “Міжнародна казка про щасливого самозванця-угадька” вперше була надрукована в “Ювілейному збірнику на честь В. Ф. Міллера” (М., 1900) під назвою “З приводу сюжету казки № 94 [збірки османських казок угорського орієнталіста Г. Куноша], що послужив темою першого вченої праці В. Ф. Міллера” [11, с. 38–51]. Треба сказати, що цю першу статтю було перевидано Інститутом сходознавства імені А. Ю. Кримського у книзі “В. А. Клоустон. Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни. Переклад з англійської А. Кримського” [9, с. 113–120].

Вільям Александр Клоустон (1843–1896) на сьогодні не відомий більшості українських учених, мало хто про нього може знати на його батьківщині, у Великобританії [17, с. 348–362]. Він сприяв утвердженню міграційної теорії [10, с. 316–333]. Ось як писав В. А. Клоустон у передмові до своєї книги “Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни”: “Велика більшість апологів (моральних байок) та оповідань, які тепер звісні по всій Європі, блукала по Азії з дуже далекого часу: і се справді буде один з найцікавіших розділів в історії людського розуму – вислідити всі ті вигадки, з яких повчались й розважали себе наші прости прадіди, та й по їх різноодмінних формах дійти аж до стародавніх, хоч може не завжди первісних джерел їхніх. А вже ж гадати, буцім вони самостійно придумувались і розвивались од різних людей, які жили по зовсім різних сторонах та за різних часів, – це вже, як добре каже Джордж Кокс, буде така річ, “якої ніхто розумний не зважиться твердити” [9, с. 27].

Загалом, діяльність В. А. Клоустона зосередилася на європейських фольклорних жанрах, як-от жарти, анекдоти, легенди і казки. Паралелі з ними він знаходив у східній народній творчості та літературі. Головний сенс своєї праці він досяг, не збудувавши теорії, а створивши компаративістські праці з різних літературних джерел. Підхід В. А. Клоустона полягав у тому, що всі його твори – це відображення паралелей у розширеному котируванні або резюме для того, щоб читачі зробили свої власні висновки. Отже, він зібрав практично безпрецедентний корпус аналогів оповідань і виклав у манері, яка була одночасно близька до наукового та розважального стилів [17, с. 348–362].

Видання цієї книги було зумовлено бажанням І. Франка урізноманітнити матеріал у журналі “Житє і слово”. Він запропонував низку видань на розгляд А. Кримського, який разом з російським філологом-

орієнталістом К. Фрейтагом вибрав працю В. А. Клоустона, аргументуючи це тим, що треба видати такий твір, перекладу якого немає російською чи польською мовою, аби змусити читача взяти в руки українську книгу. Та хоча існують деякі труднощі з наявністю примірника книги в Москві, писав Агатангел Юхимович, він залюбки візьметься за цю працю, тому що перекладати англійського етнографа йому “подобається, бо це стосується” його “спеціальності”. Надалі в листах до Б. Грінченка А. Кримський, розповідаючи про свою роботу, згадував книгу В. А. Клоустона і зауважував, що вона “як на фольклор – першої ваги” [9, с. 12–14].

У передмові до українського видання книги В. А. Клоустона (Л., 1896) А. Кримський зауважив, що вони звернули увагу лише на “Введення” та декілька вибраних розділів [9, с. 25–26]. З іншої частини книги вони залишили тільки заголовки, щоб читач знав увесь зміст книги. Агатангел Юхимович доповнив текст В. А. Клоустона покликаннями на видання, які англійський учений згадував у своїй роботі, а також дав детальну історіографію з дослідження згаданих автором східних легенд, загострюючи увагу читача на шляхах потрапляння східного фольклору в Україну, внеску слов’янських учених у їхнє вивчення. За підрахунками науковців з Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського, вчений написав 79 підрядкових бібліографічних довідок [9, с. 20]. Намагаючись створити не просто якісний переклад з англійської мови, а, найголовніше, посібник для українських етнологів та задля обґрунтування теорії міграції фольклорних сюжетів, він виправляв застарілі або неповні дані про тої чи інший сюжет зі східного фольклору. Зауваження вченого можуть цілком вважатися самостійним його дослідженням з питання культурного спілкування народів і поширення фольклору.

Найбільше уваги А. Кримський приділяв жартівливим оповіданням. Прототипом усіх європейських оповідань про пригоди шахраїв-жартівників, як стверджував учений, був образ турецького жартівника Ходжі Насреддіна. У листі до Ф. Корша (1843–1915) він стверджував, що тема міжнародного походження жартівливих розповідей має стосунок і до українського гумору [7, с. 252–253]. Проте такі положення не знайшли свого продовження в дослідженнях сучасних фольклористів, що пов’язано із занепадом міграційної теорії, якої дотримувався А. Кримський [6, с. 133–136]. Утім, учений не підтримував думки В. А. Клоустона, що усі казки та легенди вийшли з Індії. Він поділяв погляди М. Вебера (1864–1920), що, навпаки, до нашої ери Індія могла позичати міфи з Греції.

В. Гнатюк (1871–1926) у своїй рецензії на видання книги В. А. Клоустона А. Кримським і І. Франком, розглянувши її зміст, був не в захваті від українського перекладу Агатангела Юхимовича. Він звинуватив його в дослівному перекладі оригіналу, без урахування особливостей української мови, що робило текст важким для розуміння. На відміну від

перекладу вченого, переклад І. Франка викликав у В. Гнатюка бурхливий захват: “Як чоловік дізнає приємного чуття, коли по цілоденній роботі положиться на спочинок, так читач дізнає приємного чуття, коли розтанеться з перекладом д. Кримського, а почне читати переклад д-ра Франка. Величезна різниця між одним і другим!” [4, с. 28]. Проте рецензент зазначив важливість наданих А. Кримським численних підсторінкових заміток у книзі. Треба сказати, що сам І. Франко дорікав А. Кримському за занадто спрощений переклад праці В. А. Клоустона [5, с. 168]. На цю книгу написав свій відгук також О. Пипін (1833–1904) [13, с. 528; 14, с. 63].

Книга англійського етнолога В. А. Клоустона “Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни” стала тією науковою сферою, у якій об’єднали свої зусилля А. Кримський та І. Франко. Отже, ця книга не просто переклад з англійської на українську мову, а справжня самостійна праця А. Кримського та І. Франка у сфері дослідження зарубіжного фольклору, зокрема розвитку анекдота як окремого його жанру. Разом з розрізними статтями Агатангела Юхимовича на тему міграції фольклорних сюжетів вона розкриває його теоретичні погляди на походження і розвиток народної творчості.

А. Кримський залишив відгуки на віршовані переклади І. Франка з арабської казки – “Абу-Касимові капці” та з поеми Г. Гете (1749–1832) “Рейнеке Фукс” – “Лис Микита”. Вчений опублікував свої рецензії у виданні Руського товариства педагогічного (1895) та в журналі “Зоря” (1896, № 19, 20, 1897, № 23), остання стаття згодом увійшла у другий том “Твори в п’яти томах” (1972), який редагував О. Є. Засенко (1907–1993) [1, с. 456–467, 493–496, 704; 2, с. 217, 251]. А. Кримський як сходознавець схвально поставився до художнього перекладу цих творів орієнтального фольклору, не забуваючи вказати на деякі невідповідності в побутових зображеннях, які міг допустити письменник у віршуванні. Він підкреслював, що І. Франку вдалося зробити досить складну річ: подати приклад використання рідного фольклору при перекладі іноземних казок. І. Франко погодився з критикою молодшого колеги та зробив відповідні висновки [8, с. 192].

Література:

1. А. Ю. Кримський. Твори в п’яти томах / ред. колегія: І. К. Білодід (голова), О. І. Ганусець, О. І. Дей та ін. Київ: Наукова думка, 1972. Т. 2. Художня проза. Літературознавство та критика / редактор тому С. Д. Зубков. 1972. 720 с.

2. А. Ю. Кримський. Твори в п’яти томах / ред. колегія: І. К. Білодід (голова), О. І. Ганусець, О. І. Дей та ін. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1. Листи (1890–1917) / редактор тому С. Д. Зубков. 1973. 548 с.

3. Василюк О. Д. Листування Івана Франка й Агатангела Кримського стосовно перекладу Клоустона // Східний світ. 2007. № 2. С. 67–74.

4. Гнатюк В. В. А. Клоустон – Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англійської мови переложив А. Кримський, Львів, 1896, ст. 184, 120 // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1897. Т. 16. Кн. 2. С. 25–29.

5. Гурницький К. И. Агафангел Ефимович Крымский. Москва : Наука, 1980. 192 с. (Серія “Русские путешественники и востоковеды”).

6. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. Київ : Ред. часопису “Народознавство”, 2001. 576 с.

7. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) : [у 2 т.] / Редак. колегія: Матвеева Л. В. (гол. редактор серії) [та ін.]. Київ : Інститут сходознавства імені А. Кримського НАНУ, 2005. Т. I (1890–1917) / Відпов. редактор випуску Василюк О. Д. 2005. 500 с. (Серія “Наукова спадщина сходознавців”).

8. Іван Франко. Зібрання творів у п’ятдесяти томах / ред. Колегія : М. Д. Бернштейн, Г. Д. Вервес, А. Т. Гордієнко та ін. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 50. Листи (1895–1916) / Редактор тому М. Д. Бернштейн. 1986. 704 с.

9. Клоустон В. А. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. Переклад з англійської А. Кримського / відп. ред. О. Д. Василюк. Київ : Стило, 2009. 160 с.: іл.

10. Коккьяра Дж. История фольклористики в Европе / перевод: А. Венедиктов, М. Кириллова. Москва : Иностранная литература, 1960. 684 с.

11. Кримський Аг. Розвідки, статті та замітки. I–XXVII // Збірник історико-філологічного відділу. 1928. № 57. 408 с.

12. Ломова М. Т. Етнографічна діяльність І. Франка. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1957. 120 с.

13. Пыпин А. Н. История русской литературы. Изд. 2-е. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1902. Т. 1. 537 с.

14. Пыпин А. Н. История русской литературы. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1898. Т. 2. 566 с.

15. Руда Т. П. Іван Франко – дослідник слов’янського фольклору. Київ : Наукова думка, 1974. 152 с.

16. Токарев С. А. История русской этнографии (Дооктябрьский период). Москва : Наука, 1966. 456 с.

17. Whittaker G. William Alexander Clouston (1843–96), folklorist: introduction and bibliography (Reviews Of Folklore Scholarship) // Folklore. 2004. 115(3). P. 348–362. Електронний ресурс: <https://www.jstor.org/stable/30035219>